

СТВОРЕННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СЕРЕДОВИЩА У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Сучасні перетворення у соціально-економічній сфері, зміни в освітніх пріоритетах посилюють увагу до демократизації й гуманізації навчально-виховного процесу в закладах освіти. Проблема гуманізації освіти є актуальною в усьому світі – і особливо актуальною у посттоталітарному суспільстві (зокрема українському). Вирішення цієї проблеми допоможе закласти фундамент високоморального і свідомого суспільства. Втілення в життя гуманістичних ідей милосердя, прав людини, людської гідності й громадянської відповідальності нерозривно пов'язане із розвитком та вихованням толерантної особистості.

Гуманізація освіти пов'язана зі змінами уявлень про сутність педагогічного впливу й роль педагога в навчальній взаємодії. Новий освітній підхід – особистісно-орієнтований, зумовлює цілеспрямоване створення умов для розвитку таких якостей особистості, як терпимість до інакомислення, вміння зрозуміти іншого, усвідомлення норм власного поведіння, цілісність, інтегрованість, прийняття себе й інших, відповідальність, альтруїзм. Усі ці якості характерні для толерантної особистості. Сьогодні все більше науковців, педагогів та інших учасників освітнього процесу надають великого значення дослідженню толерантності і створенню умов для її виховання.

Наукова педагогічна громадськість активно включається в Міжнародну програму культури, миру та толерантності. Проводяться конференції, семінари та круглі столи, на яких висвітлюються різні аспекти цієї проблеми. Так, наприклад, у 2002 році у Києві відбулась Міжрегіональна науково-практична конференція «Толерантність, злагоду – в сімейну, освітню, суспільну практику». Головна мета конференції – це обмін досвідом з приводу того, як реально впроваджувати ідеї педагогіки толерантності в практику.

В рамках цієї програми в Україні, як і в інших країнах світу, діє міжнародний проект асоційованих шкіл ЮНЕСКО (АШЮ). Багато шкіл подали заявки на участь у проекті. На даний момент їх близько 30. Пріоритетними цілями АШЮ в Україні є виховання дітей та молоді в дусі миру, демократії, толерантності і взаєморозуміння між народами на шляху реального співробітництва і взаємозбагачення культур, забезпечення історичної пам'яті власного народу і людства в цілому, особистої причетності до розв'язання світових проблем через партнерство в системі ООН [8, 13].

Аналіз спеціальної літератури показав, що в сучасних дослідженнях і публікаціях приділяється багато уваги новим освітнім підходам: гуманному та особистісно-орієнтованому вихованню, формуванню високоморальної толерантної людини. Слід констатувати, що ці дослідження охоплюють в

основному шкільний вік, і зовсім мало – дошкільний період. Адже саме цей вік є визначальним у формуванні особистості. Як зазначали ряд педагогів минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтесорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо) на цьому етапі важливим є прищеплення дитині поняття про право на свободу і самостійність з метою накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-вольову сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності.

Крім того, «у цьому віковому періоді найбільш інтенсивно проявляється психологічний механізм емпатії, за якого ті чи інші емоційні переживання однієї дитини викликають відповідні емоційні прояви у іншої. На основі співчуття іншій дитині може здійснюватися щодо неї морально значущий вчинок» [2, 19].

Частково ця проблема піднімалась у дослідженнях сучасних зарубіжних та вітчизняних учених Л. Артемова, І. Бех, А. Гончаренко, В. Киричок, О. Овсяннікова, О. Помету, О. Сухомлинська, Ю. Тодорцева, Н. Хіміч, О. Яницька. Не зважаючи на те, що визначальним у формуванні особистості дитини дошкільного віку вважається вплив родини, проблеми сьогодення змушують родину рано віддавати дитину в суспільний заклад. Саме там дитина отримує фундамент для подальшого життя, адже освітній процес є своєрідною моделлю культури як сукупності базових цінностей.

Метою статті є дослідження навчально-виховного процесу у дошкільному закладі як можливу модель формування й масового відтворення такого типу особистості, яка є носієм толерантності, визначення завдань, які необхідно вирішити вихователю для створення толерантного середовища в дошкільному закладі та засоби, за допомогою яких можна реалізувати ці завдання.

Формування толерантних якостей і характерних особливостей поведінки вихованців може бути реалізована лише за умови перетворення на всіх етапах організації навчально-виховного процесу. Таких перетворень, які допоможуть сформувати у кожного учасника процесу від найбільш загальних понять уявлення про толерантність до конкретних толерантних якостей [5, 20].

В організації освітнього процесу як ланцюга подій, що є для дитини значимими, провідна роль належить педагогічному керуванню, тобто в нашому випадку – *вихователю*.

Формування культури поведінки дітей дошкільного віку відбувається в умовах поступового розширення соціального середовища. Найбільш авторитетною фігурою залишається дорослий, на оцінку якого дитина орієнтується у власних діях і вчинках, а вже надалі розширюються взаємини з однолітками, значення яких постійно зростає.

Тому необхідно відзначити важливість формування професійної готовності педагога до створення толерантного середовища. Для створення такого середовища нами було визначено ряд *завдань*, які необхідно

вирішити педагогу:

1) сформулювати уявлення про «толерантність» як основи нової соціальної ідеології і одного із напрямів гуманістичного виховання, що включає такі поняття, як особистість, сім'я, громадянськість (активна життєва позиція), суспільство;

2) дотримуватися принципів толерантності у стосунках з навколишніми; проаналізувати в контексті толерантності стан стосунків «вихователь – дитина», «дитина – дитина», «дитина – батьки», вплив навчально-виховного процесу на ці стосунки;

3) розробити і запровадити методичні рекомендації щодо змін у технологіях навчання та виховання в закладі, які б відповідали принципам педагогіки толерантності;

4) формувати уявлення дитини про себе як унікальну, неповторну особистість;

5) розширювати уявлення дитини про інших людей на основі співставлення себе з ними, визначення схожості та відмінності;

6) створювати умови для профілактики і попередження конфліктів, агресивності, екстремізму серед усіх учасників освітнього процесу;

7) виховувати активну життєву позицію у своїх вихованців на основі усвідомлення ними своїх потреб і можливостей (фізичних, духовних), переваг і недоліків, прав і обов'язків; розуміння правил і норм людського співіснування, розвитку вміння давати оцінку своїм вчинкам і вчинкам інших; вміння робити свій вибір і ухвалювати рішення; прислухатися до думки інших; мирно, без конфліктів вирішувати різні проблеми [6, 51].

Успіх вирішення поставлених завдань на сучасному етапі залежить від реалізації педагогами *ряду принципів*:

– принцип суб'єктивності, який ґрунтується на готовності самої дитини до сприйняття матеріалу, стимулюванні її самоосвіти, свідомої поведінки та самокорекції у стосунках з іншими людьми;

– принцип адекватності вимагає відповідності змісту та засобів виховання соціальної ситуації, в якій здійснюється виховний процес;

– принцип диференційності, що передбачає визначення індивідуального підходу до виховання толерантності, свідомості та поведінки, виділення спеціальних завдань, які відповідають індивідуальним особливостям та рівню сформованості толерантності в дитини; визначення особливостей включення дитини в різні види діяльності, розкриття потенціалу особистості як у навчальній, так і в повсякденній діяльності, надання кожному можливостей для самореалізації та саморозвитку;

– принцип толерантного середовища, який вимагає розвитку в дошкільному закладі гуманістичних відносин, в основі яких лежить реалізація права кожного на своєрідне ставлення до оточуючого середовища, самореалізація в різних сферах.

Фахівці вважають, що дитина дошкільного віку здатна до більш-менш свідомої поведінки, у неї розвивається відчуття реальності, вона здатна до початкового самопізнання, зацікавленості до навколишніх,

елементарного аналізу та умозаключення (С.П. Тищенко, Д.І. Фельдштейн). Тому мета вихователя полягає у тому, щоб сформувати у цей період вміння будувати стосунки у процесі взаємодії з середовищем на рівні емоцій, почуттів, переживань, думок особистості, готовності до сприйняття інших людей, їхніх поглядів, звичаїв, традицій такими, якими вони є.

З'ясовано, що емоційне ставлення до партнера відображає і регулює взаємодію з ним (В.О. Білоусова, В.А. Киричок). Здатність до емпатії передбачає розуміння дитиною емоційного стану іншого, здатність відтворювати його в собі, виявляти елементарний такт і культуру взаємин. За свідченням фахівців, соціальні емоції дошкільника з віком змістовно і структурно ускладнюються, що зумовлено появою нових видів діяльності та взаємовідносин [3, 20].

Враховуючи характерні особливості розвитку дітей дошкільного віку нами виділено специфічні *засоби* впливу на особистість для успішного створення толерантного середовища. Це – *гра, бесіда (обговорення), спостереження, взаємодія (співробітництво), дитячі свята, різні психологічні тренінги (психогімнастика, елементи психодрами)*.

Розглянемо деякі з цих засобів. Як відомо, основний вид діяльності у дітей дошкільного віку є гра. Тому саме в ігровій діяльності дитина отримує всю необхідну інформацію для свого розвитку. Гра має сильний вплив на розвиток особистості. Характерна особливість гри – її двоплановість, що дає можливість гравцеві виконувати реальні дії, що спонукає до вирішення конкретних завдань, а з іншої сторони – ряд моментів цієї діяльності носять умовний характер, що дозволяє відійти від реальності та її проблем. Крім того, завдяки встановленню позитивного емоційного контакту між гравцями, гра корегує агресивність, негативні емоції, страхи, невпевненість, що дитина гасить в собі, удосконалює вміння дітей спілкуватися, збільшує діапазон дій з предметами [7, 126].

Важливо виділити головні психологічні механізми впливу гри на дитину, які формують толерантну поведінку:

1. Моделювання системи соціальних зв'язків у наочно-дійовій формі;
2. Зміна позиції дитини по відношенню до себе, усвідомлення власного «Я»;
3. Формування реальних відношень як рівноправних, партнерських;
4. Організація в грі нових, більш адекватних способів орієнтації дитини в проблемних ситуаціях;
5. Формування здатності дитини до вільної регуляції діяльності на основі підкорення поведінки системі правил [7, 128].

Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що входження індивіда в оточуючий світ можливе за умови активного спілкування, яке забезпечує орієнтацію у соціумі, передбачає його різноманітні зв'язки і відносини з людьми (О.О. Бодальов, Л.С. Виготський, Я.Л. Коломинський, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, Д.І. Фельдштейн). Тому ще один ефективний засіб впливу на особистість – це *бесіда, обговорення*, тобто *діалогічна*

взаємодія. Діалогічна взаємодія, виступає основою і рівнем толерантних переконань. Підкреслимо, що у структурі діалогічної взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які виявляються через високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, яким він є, відсутність стереотипності у сприйманні інших, гнучкість мислення, а також через вміння «бачити» свою індивідуальність, здатність адекватно оцінювати власну особистість. Усі ці ознаки свідчать про те, що в діалозі виявляється індивідуальність особистості й досягається своєрідність іншого, завдяки рівності позицій у спілкуванні.

Тут необхідно зазначити, що для створення толерантного середовища важлива не лише діалогічна взаємодія, а й розвиток мови дитини. Адже мовлення дошкільників розглядається як активний, творчий, індивідуально забарвлений процес, спрямований на вибір адекватних засобів забезпечення міжособистісної динамічної взаємодії (А.М. Богуш, Т.О. Луценко, Т.О. Піроженко).

Предметом численних досліджень є визначення ролі літератури як емоційно-педагогічного засобу виховання гуманних почуттів дошкільників (О.В. Запорожець, Н.С. Карпінська, Л.С. Славіна). Розуміння моральних колізій твору виникає досить рано і виступає внутрішнім регулятором гуманної взаємодії дітей. На думку фахівців, казка, трансформована у гру-драматизацію, здатна наблизити дійове співпереживання (В.А. Киричок, Н.Є. Химич). Тимчасове і умовне ігрове перевтілення є важливою умовою для перебудови емоційної сфери дитини та утвердження позитивного емоційного ставлення.

В процесі знайомства дітей із художньою літературою, фольклором і мистецтвом країн світу концентрується їхня увага на спільності культур різних народів. До того, ж сьогодні майже в кожному дитячому закладі дітей навчають іноземної мови, як засобу комунікації з представниками різних країн, а також формують повагу до інших культур та народів, готовність до ділового співробітництва та взаєморозуміння, спільного вирішення загальнолюдських проблем.

Не менш ефективним засобом виховання толерантності є спостереження і ознайомлення з навколишнім. Знання про довкілля стимулюють дитячу активність, виховують активну громадянську позицію, інтерес до навколишнього життя, поглиблення розуміння значущості і цінності життя всього живого, бережливе ставлення до усього живого на нашій планеті. Під час екскурсій та спостережень вихователі разом із вихованцями вивчають і закріплюють правила поведінки на природі, звертають увагу на те, де людина нанесла шкоду природі, вирішують як можна зарадити проблемі, планують і роблять так звані «добрі справи» для навколишнього середовища. Така робота передбачена Базовим компонентом дошкільної освіти. Ця взаємодія дитини з дорослим є однією із умов, що необхідна для виховання толерантного ставлення до навколишнього та створення відповідного середовища.

Отже, толерантне середовище – це, перш за все, гуманні та

демократичні стосунки між усіма учасниками навчально-виховного процесу, які базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, готовності до сприйняття людей інших поглядів, звичаїв, традицій; це співробітництво у атмосфері поваги, теплоти, людяності, комфортності; це сформоване вміння сприймати кожного члена колективу як особистість. Створення такого середовища здійснюється в процесі спільної предметно-практичної діяльності та пов'язаного з нею спілкування дітей і дорослих.

Перспективами подальших досліджень є вивчення стану виховання толерантності в сучасних дошкільних закладах та розробка методів і прийомів виховання толерантності дітей старшого дошкільного віку як однієї з умов гуманізації навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – 23 с.
2. Бех І.Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 2. – С. 19.
3. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред. Л.Н. Прокопенко, В.К. Котырло. – К.: Рад. школа, 1987. – 174 с.
4. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3/4. – С. 175-180.
5. Ермаков П.В., Абакумова И.В., Азарко Е.М. Особенности личностно-смысловой сферы одаренных подростков // Научная мысль Кавказа. – 2003. – № 1. – С. 17-28.
6. Орлова М. Формирование толерантности у дошкольников // Дошкольное воспитание. – 2003. – № 11. – С. 51-54.
7. Осипова А.А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – С. 126-149.
8. Примірне положення про Асоційовані школи ЮНЕСКО // Педагогіка толерантності. – 2002. – № 1. – С. 12-13.
9. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одеса, 2004. – 277 с.